

МІНІСТЕРСТВО ОСВІТИ УКРАЇНИ
ЗАПОРІЗЬКИЙ ДЕРЖАВНИЙ УНІВЕРСИТЕТ

**СХІДНОСЛОВ'ЯНСЬКІ МОВИ
В ЇХ ІСТОРИЧНОМУ РОЗВИТКУ**

*Збірник наукових праць, присвячених пам'яті
професора С.П.Самійленка*

Частина I

Запоріжжя ЗДУ 1996

Г.Віняр
/м.Кривий Ріг/

ВПЛИВ ПРОЦЕСУ НОВОТВОРЕННЯ НА СЛОВОТВІРНУ СИСТЕМУ МОВИ

Дослідження новотворів, що з'явилися в усному і писемному мовленні 80-х - початку 90-х років, дозволяє простежити не тільки реалізацію словотвірних можливостей мовної системи, але й зворотний вплив процесу новотворення на систему словотвору, побачити передумови майбутніх зрушень, оскільки мовлення зазнає змін раніше, ніж мовна система, що лежить в його основі.

Аналіз новотворів виявляє значну роль у сучасних дериваційних процесах аналогії - творення нових похідних за наявними у мові моделями, без опори на системно твірні основи. Динамічний аспект дослідження дає змогу розглянути вплив закону аналогії на перебудову мотиваційних відношень у тих словотвірних типах, у яких цей процес стає регулярним, зокрема при деривації іменників з суфіксами -ння, -изація /-ізація/, дієприкметників з префіксами за-, з- та ін.

Особливістю зазначених субстантивних словотвірних типів у сучасному новотворенні є поява у мовленні іменників - назв дії без опори на реальні дієслова, хоча мовною системою такі мотивуючі дієслівні основи передбачені і їх морфемні частиномовні елементи /дієслівні префікси і суфікси/ виразно проступають у структурі похідних іменників: вияскравлення, уреальнення, екологізація. Мотивуючими основами новотворів аукціонування, конферування, суверенізація, тестування, ярликування виступають іменники, прикметники, а граматичне оформлення відбувається за аналогією до віддієслівних утворень з суфіксами -ння, -изація /-ізація/.

Такі аналогічні процеси ведуть до зрушень у відношеннях мотивації: у словотвірному ланцюжку "іменник, прикметник - відіменне дієслово - віддієслівний іменник /назва опредметненої дії/" спостерігається пропуск ступеня деривації дієслова і безпосереднє творення іменників - назв дії від мотивуючих імен. На рівні діяхронії це засвідчує наявність мотиваційних відношень "іменник, прикметник - іменник з процесуальним значенням", що є фактом об'єднання в одному словотворчому акті лексичної і синтаксичної деривації, процесом вербалізації і одночасної транскатегоризації назв дії до класу іменників. Це відбувається під впливом структури девербативів з формантами -ння, -изація /-ізація/, котрі у су-

часному мовленні відзначаються високою частотністю. Активне продукування і функціонування іменників – назв опредметненої дії є характерною прикметою інтелектуалізації мови, впливу на загальноживану лексику наукового стилю. Тяжіння до іменникового оформлення процесуальності відбувається і на синтаксичному рівні: субстантивна категоризація назв дії і процесу розширює синтаксичні функції новотворів, які в іменника значно ширші, ніж у дієслова.

Пропуск ступеня деривації дієслова при утворенні іменників – назв дії, процесу може бути зумовлений також категоріальними властивостями мотивуючих імен, які вносять у структуру цих назв предметно-ознакове значення. Щодо іменників з суфіксом -изація /-ізація/, то їх черезступінчасте творення спричиняється, очевидно, характером вираження значення процесу, який відбувається, як правило, безвідносно до діяча, тому здебільшого не потребує дієслівного оформлення: автономізація, велосипедизація, невротизація, радикалізація, тоталітаризація. Таким чином, реальні або потенційно можливі дієслова на -изувати /-ізувати/ означають масштабну дію, яка через слабкий зв'язок з діячем легко абстрагується від нього і виступає здебільшого в іменниковому оформленні.

Розвиток нових мотиваційних зв'язків з іменниками та прикметниками спостерігається і при оформленні новотворів з префіксом де- і суфіксом -изація /-ізація/. Традиційно іменники такої структури розглядаються як суфіксальні утворення від дієслів з префіксом де-. Проте активне творення іменників типу дегероїзація, деестетизація, деімперіалізація без опори на відповідні дієслова дозволяє зробити припущення про об'єднання префіксальної морфемі де- і суфіксальної -изація /-ізація/ у словотвірний конфіксальний формант. У даному випадку спостерігаємо не тільки тенденцію до зміни мотиваційних відношень, але й перехід суфіксального типу у префіксально-суфіксальний.

Останнім часом увагу дослідників привертають дієприкметники, утворені без прямого зв'язку з дієсловом, "що мають морфологічну структуру і синтаксичні особливості дієприкметника, але з дієсловом не співвідносяться" /1,7/. На базі іменних основ утворені дієприкметники белетризований, міфологізований тощо. Наприклад: "Різномасштабність наукових пошуків є історичною закономірністю і об'єктивізована реальним станом лінгвістики" /Українське мовознавство, вип.18, с.3/; "І Вернадський, і Капіца, й інші вчені передбачали наслідки некерованого, непомірно технізованого втручання в при-

роду і застерігали суспільство"/Знання та праця, 1990, №4, с.6/. Префікс за- у структурі даного словотвірного типу розвинувся на базі дієслівного семантичного префікса зі значенням надмірності дії, здатної викликати негативні, небажані наслідки, а префіксально-суфіксальний тип творення дієприкметників від мотивуючих імен є наслідком об'єднання в одному словотворчому акті відіменного дієслівного типу і формотворення. Одна із причин таких зрушень у відношеннях похідності – високий ступінь емпіричної продуктивності дієприкметників з префіксом за-, їх частотність у мовленні.

Подібним чином сформувався і дієприкметниковий словотвірний тип з префіксом з-, котрий у структурі дієслова має фінитивне значення. Таке семантичне наповнення передається і новотворам-дієприкметникам з префіксом з-, який надає похідним значення результативності у процесі надання ознаки: збюрократизований, зросійщений, спримітизований, стехнократизований. Результативність процесу позбавлення ознаки передається у структурі дієприкметників складними префіксами зде-, зне-: здеіндивідуалізований, знеукраїнізований.

Таким чином, системні словотвірні відношення дають змогу при новотворенні актуалізувати ту форму вираження процесуальності, якої потребують завдання номінації, граматична структура речення. У дієприкметниках, які утворюються проминувши ступінь деривації дієслова, актуалізоване значення ознаковості, тому їх іноді кваліфікують як прикметники. У новотворенні 80-их – початку 90-их років спостерігається також тенденція до іменникового оформлення процесуальності, що зумовлює перебудову мотиваційних відношень, розвиток нових словотвірних зв'язків твірних імен з іменниками процесуальної семантики, зрушення в способі творення окремих із них.

Гнатюк Г.М. Дієприкметник у сучасній українській мові. – К., 1982.

І. Іншакова
/м.Кривий Ріг/

РОЗВИТОК ІМЕННИКОВОЇ КОНФІКАЦІЇ В ІСТОРІЇ УКРАЇНСЬКОЇ МОВИ
/структури на -ник/

Розгляд історії формування конфіксальних структур з постпозитивним елементом -ник показав, що вже в староукраїнській мові XI–XII ст. були похідні, у яких правомірне виділення конфікса: